

طراحی الگوی برنامه درسی آموزش شهروندی برای دانش‌آموزان

مریم گلشنی *
بدیع‌الزمان مکی آل آقا ***
علاءالدین اعتمادا دهری ***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی برنامه درسی آموزش شهروندی به دانش‌آموزان در سال ۱۳۹۷ انجام شده است. برای این منظور از روش‌های کیفی و کمی در قالب یک طرح آمیخته کیفی و کمی اکتشافی به صورت متوالی بهره برده شده است. مرحله اول پژوهش به روش کیفی از نوع نظریه مبنایی صورت گرفته است. در این مرحله ۲۸ نفر از متخصصین حوزه‌های تعلیم و تربیت، برنامه‌ریزی درسی و علوم اجتماعی به روش زنجیره‌ای انتخاب شده و مورد مصاحبه قرار گرفتند. حجم نمونه بر اساس قانون اشباع نظری تعیین شده است. در مرحله دوم که با روش پیمایشی است، به منظور بررسی اعتبار الگوی طراحی شده از نظرات ۳۰ نفر از متخصصین و معلمان با سابقه بهره برده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از کدگذاری نظری کدگذاری باز، محوری، انتخابی استفاده شده است. در بخش کمی اعتبار سنجی داده‌ها با استفاده از ضریب توافق انجام شده است. یافته‌های به دست آمده نشان داد که سرفصل‌های آموزش شهروندی شامل ۸ مؤلفه اصلی شامل ارزش‌های انسانی و اخلاقی، آموزش مهارت‌های زندگی جمعی (نظم و مسئولیت‌پذیری)، بازسازی فرهنگی، آموزش سیاسی، مشارکت مدنی، تأکید بر عدالت اجتماعی و آموزش چند فرهنگی است. در روش‌های آموزش و همچنین ارزشیابی نیز، بر تشکیل گروه‌های غیررسمی و نظارت بر فعالیت گروه‌ها، یادگیری در عمل و روش‌های تدریس شاگرد محور و مشارکتی تأکید شده است. برای محاسبه ضریب توافق متخصصان نسبت مجموع افرادی که گزینه‌های خیلی زیاد و زیاد را انتخاب کرده بودند به کل متخصصین تقسیم شد. بررسی ضرایب توافق در خصوص همه سرفصل‌های آموزشی و روش‌های آموزش بالاتر از ۰٫۶ است که حاکی از اعتبار نتایج به دست آمده است.

واژه‌های کلیدی: آموزش شهروندی، الگوی برنامه درسی، دانش‌آموزان

* دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.

** استاد یار دانشکده علوم تربیتی و مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، ایران. (نویسنده مسئول)

m1aleagha@gmail.com

*** استاد یار دانشکده علوم تربیتی و مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۲/۱۰

مقدمه

برای علمای تعلیم و تربیت روشن است که مدرسه یک نهاد اجتماعی است که در تکوین شخصیت اجتماعی افراد بسیار مؤثر است، زیرا به وسیله آن است که کودک و نوجوان راه و رسم زندگی و طرز معاشرت با دیگران را یاد می‌گیرند و نیز، مدرسه است که چگونگی انجام دادن کارهای معین یا کیفیت همکاری یا رقابت با دیگران را به فرد ارائه می‌دهد. به‌طور کامل اساس آمادگی کودک برای مواجهه با زندگی اجتماعی در مدرسه پایه‌ریزی می‌شود (شریعتمداری، ۱۳۹۴). عوامل متعددی در مدرسه از قبیل معلم و نحوه تعامل وی با دانش‌آموزان، همسالان در مدرسه، کتاب‌های درسی از جمله عوامل مدرسه‌ای هستند که در اجتماعی شدن دانش‌آموزان دختر و پسر نقش اساسی ایفا می‌نمایند (بیگلر و همکاران^۱، ۲۰۱۴؛ کوگشال و همکاران^۲، ۲۰۱۲).

در حال حاضر بسیاری از نظام‌های آموزشی به دنبال ارائه دانش، مهارت‌ها و نگرش‌های موردنیاز برای آماده‌سازی فراگیران در برخورد با مسائل و چالش‌های زندگی آینده آنان هستند و با استفاده از سیاست‌های راهبردی گوناگون امکان رشد و گسترش مبانی آموزش مداوم را به‌عنوان فرایندی که برنامه‌های درسی تسهیل‌کننده آن است، دنبال می‌نمایند. این موضوع تنها به متخصصان حوزه علوم تربیتی و انسانی مربوط نمی‌شود بلکه سیاست‌سازان و برنامه‌ریزان و کلیه کسانی را که به نهادهای اجتماعی علاقه‌مند هستند نیز در تدوین عناوین و مسائل این بحث درگیر نموده است (کوازی، ۱۳۸۷).

یکی از ابعاد مهم آموزش، آموزش‌های اجتماعی است و تربیت شهروندی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های حکومت‌ها و نظام‌های آموزشی است. برای مثال در نظام آموزش و پرورش کشور انگلستان، همان‌طور که گروه مشاوره‌ی شهروندی در این کشور پیشنهاد داده، زمان اختصاص داده شده در برنامه‌ی درسی مدارس متوسطه، مؤثرترین راه برای آموزش شهروندی است تا با ارائه‌ی برنامه درسی ثابت، جوانان را به‌صورت شهروندانی فعال درآورند. در این کشور، وزارت آموزش و مهارت‌ها نگرشی روشن به آموزش شهروندی دارد که به مدارس، اختیار لازم را در ارائه‌ی مدل‌های مختلف آموزش شهروندی داده است (مورگان^۳، ۲۰۱۶). فرهنگ شهروندی، در واقع فرهنگ در قالب سبک کلی زندگی انسانی است (یونسکو^۴، ۲۰۱۰) و شهروند به‌عنوان هر عضو محق و

1. Bigler, R. et al.
2. Cogshall, J. G., et al.

3. Morgan, N.
4. Unesco

مسئول اجتماع انسانی که احساس تعلق و تعهد نسبت به بافت جمعی دارد و شالوده جامعه مدنی را شکل می‌دهد. شهروند مفهومی فراتر از یک جایگاه قانونی صرف در تبعیت از دولت می‌یابد و با تغییر سبک زندگی و شکل‌گیری حقوق و تکالیف جدید انسانی اهمیتی خاص یافته و شهروند به انواع شهروندی مبدل گشته است (شاه طلبی و همکاران، ۱۳۸۹).

آموزش شهروندی، کودکان و جوانان را در استفاده از طیف گسترده‌تری از روش‌های یادگیری فعالانه و مشارکتی، درگیر می‌کند و این امر به نوبه‌ی خود، یادگیرنده را به ایجاد و پرورش اعتماد به نفس و عزت نفس، مهارت‌های ارتباطی و تفکر انتقادی و نیز مشارکت و حل تعارض که باعث بهبود انگیزه، رفتار و پیشرفت می‌شود، تشویق می‌کند (کشاورز، ۱۳۹۱). پژوهش گنجی و همکاران (۱۳۹۳) نشان داد که آموزش شهروندی از جانب هر نهادی می‌تواند پایبندی افراد به فرهنگ شهروندی را افزایش دهد.

دغدغه توجه به آموزش شهروندی در دهه‌های اخیر در بین متولیان امر تعلیم و تربیت و سایر افراد ذی‌صلاح بیانگر نقطه آغاز توجه به تربیت و آموزش شهروندی است. از این رو بحث آموزش‌های شهروندی امروزه در اکثر کشورهای جهان مورد توجه واقع شده و برنامه‌هایی از جمله برنامه آموزشی مبتنی بر صلح جهانی که یونسکو آن را تهیه و تدوین نموده است، کانون توجه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسان قرار گرفته است (شاه طالبی و قیانچی، ۱۳۹۲).

مرور پژوهش‌های داخلی و خارجی نشان می‌دهد که با وجود مشخص بودن ابعاد آموزش شهروندی، اما هنوز طرح مشخصی در کشور برای این امر وجود ندارد. آرایش و همکاران (۱۳۹۸) برای آموزش شهروندی مدلی طراحی کرده‌اند که در این مدل آموزش شهروندی مستلزم ضرورت آگاهی و برخورداری از حقوق و مسئولیت‌ها، همسویی با تحولات نوین، کیفیت زندگی و بسط همبستگی اجتماعی است و عواملی نظیر عدم توسعه فرهنگی، سیاسی شدن آموزش شهروندی، ناکارآمدی آموزش سنتی منجر به شکست در برنامه آموزش شهروندی می‌شود.

تحلیل محتوای کتب درسی نشان می‌دهد که سهم آموزش‌های مرتبط با شهروندی اعم از آموزش فرهنگی، حقوق دیگران و حفظ محیط‌زیست در کتب درسی از سی درصد تجاوز نمی‌کند و سایر موضوعات شهروندی در کتب درسی مغفول است (عسگری و رنجبر، ۱۳۹۶) و سهم زیادی از محتوای آموزش شهروندی به آموزش شهروند قانون‌مدار

معطوف است (محمودی، ۱۳۹۰). راجاگوپالان^۱ (۲۰۱۹) بیان می‌دارد که شرایط حاکم بر مدارس، نه تنها کمکی به آموزش صلح نمی‌کنند، بلکه مانعی برای آن محسوب می‌شوند. وی اغتشاشات جامعه بزرگسالان، نشر اخبار جنگ و اغتشاش در جامعه، نظام ارزشیابی در مدارس که به نوعی القاکننده یک سیستم نظامی است، وجود بازار کار رقابتی، اضطراب والدین برای موفقیت فرزندان و غیره را از جمله چالش‌های پیش رو برای آموزش صلح است می‌داند و معتقد است مادامی که صلح در نظام فعلی آموزش داده شود، نمی‌توان به یادگیری صلح در دانش‌آموزان امیدوار بود. عوامل متعددی در مدرسه از قبیل معلم و نحوه تعامل وی با دانش‌آموزان، همسالان در مدرسه، کتاب‌های درسی از جمله عوامل مدرسه‌ای هستند که در اجتماعی شدن دانش‌آموزان دختر و پسر نقش اساسی ایفا می‌نمایند (بیگلر، ۲۰۱۴). خان^۲ (۲۰۱۳) و سورندرا^۳ (۲۰۱۳) نیز، در پژوهش خود بر نقش آموزش در ارتقاء صلح، توسعه پایدار و شهروندی جهانی تأکید دارد.

آموزش شهروندی و صلح در مقاطع تحصیلی، مستلزم گنجاندن سرفصل‌های مختلف در تمامی عناصر برنامه درسی اعم از اهداف، محتوا، روش تدریس و غیره است (تیغ بخش و سعادت‌مند، ۱۳۹۶)؛ اما درعین حال برنامه درسی مطالعات اجتماعی مهم‌ترین و مؤثرین درس برای آموزش شهروندی است. این درس، باتوجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبتنی بر فطرت‌گرایی توحیدی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی دارد زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد. از این رو هدف غایی مطالعات اجتماعی، تربیت افرادی مؤمن، مسئول، آگاه و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و ارزش‌های دینی و علاقه‌مند به ایران و هویت اسلامی، ایرانی است (سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰).

برای آموزش شهروندی می‌بایست برنامه درسی ویژه این امر تدوین شود. گنجاندن محتوای خاص آموزش شهروندی در برنامه مطالعات اجتماعی نمی‌تواند پاسخگوی نیاز جامعه باشد. بلکه توجه به همه جنبه‌ها و عناصر برنامه درسی در آموزش شهروندی حائز اهمیت است. در سطح عام، طرح یا الگوی برنامه درسی ناظر به تصمیم‌گیری در خصوص مبانی ارزشی یا الگوی برنامه‌ی درسی از نوع منبع یا منابع اطلاعات است و توسط برنامه‌ریز انتخاب می‌شود که شناسایی دیدگاه‌های حاکم بر برنامه‌ی درسی است. به لحاظ

1. Rajagopalan, S.

2. Khan

3. Surendra

تاریخی، سه منبع اصلی اطلاعاتی برای برنامه‌ریزی درسی مورد شناسایی قرار گرفته است که شامل موضوع‌های مدون، دانش‌آموزان و جامعه است (مهرمحمدی، ۱۳۹۳). تعیین اهداف، انتخاب محتوا، راهبردهای یاددهی یادگیری و روش‌های ارزشیابی از عناصر اصلی برنامه درسی محسوب می‌شوند. این امر در حالی است که ضعف در آموزش مفاهیم فوق‌الذکر در برنامه درسی کشور ما مشاهده می‌شود. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی متوسطه در ایران حاکی از آن است که مؤلفین کتاب‌های درسی با تأکید بر تشابهاتی مانند زبان فارسی، مذهب شیعه و غیره بیشتر در جهت انتقال پیام انسجام ملی بوده‌اند و نسبت به تکرار ذاتی درون فرهنگی کم‌تر توجه نشان داده‌اند (هاشمی، ۱۳۸۸). در حالی که مواردی از قبیل آگاهی و برخورداری از حقوق و مسئولیت‌ها، همسویی با تحولات نوین، کیفیت زندگی و بسط همبستگی اجتماعی، نگرش‌سازی در آموزش، دموکراتیزه کردن دولت رفاه، ارتقاء نظام سیاسی، قانون‌گرایی و دموکراسی و توسعه اجتماعی از ضرورت‌های آموزشی در آموزش شهروندی است (آرایش و همکاران، ۱۳۹۸).

با وجود اهمیت آموزش شهروندی، ضروری است که چنین آموزش‌هایی قالب برنامه‌های مدون و سازمان‌دهی شده صورت گیرد، برای این منظور طراحی الگوی برنامه درسی ضروری است. پژوهش حاضر به دنبال بررسی دو سؤال است:

۱- برنامه درسی مطالعات اجتماعی بر اساس مؤلفه‌های شهروندی شامل چه مؤلفه‌هایی است؟

۲- اعتبار الگوی برنامه درسی مطالعات اجتماعی تدوین‌شده بر اساس مؤلفه‌های شهروندی چه میزان است؟

روش

در پژوهش حاضر از هر دو روش کمی و کیفی برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. لذا روش تحقیق مورد استفاده روش تحقیق کیفی و کمی در قالب یک طرح آمیخته اکتشافی به صورت متوالی است. پژوهش حاضر در دو مرحله اجرا شده است.

مرحله اول پژوهش به روش کیفی از نوع نظریه‌مبنایی صورت گرفته است. در این مرحله پژوهشگر با استفاده از یک طرح کیفی به شناسایی مؤلفه‌های سازنده برنامه درسی آموزش شهروندی پرداخته است. در این مرحله ضمن مرور ادبیات نظری و پژوهشی و

مطالعه تجارب جهانی در خصوص آموزش شهروندی و مطالعات موردی در این خصوص، به شناسایی عناصر برنامه درسی پرداخته شده است. این امر به منظور کشف عناصر بومی در خصوص آموزش شهروندی است. در ادامه این بخش، الگوی برنامه درسی آموزش شهروندی بر اساس نظرات به دست آمده از متخصصین طراحی شده است. در این مرحله جامعه آماری شامل متخصصین حوزه‌های تعلیم و تربیت، مطالعات درسی، برنامه‌ریزی درسی و علوم اجتماعی می‌باشند. به منظور انتخاب نمونه از روش زنجیره‌ای و نمونه‌گیری ملاکی استفاده شده است. ملاک انتخاب، فعالیت علمی و پژوهشی در خصوص موضوعات اجتماعی، رزومه کاری در موضوع آموزش شهروندی، تخصص در زمینه طراحی الگوی برنامه درسی و فعالیت مشترک با آموزش و پرورش است.

از این میان ۱۲ نفر از متخصصین تعلیم و تربیت، ۷ نفر متخصصین مطالعات درسی و برنامه‌ریزی درسی و ۹ نفر از متخصصین علوم اجتماعی مورد مصاحبه قرار گرفتند. همگی این اعضا، عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی و تهران با مرتبه علمی استادیار، سابقه تدریس بالای ۱۵ سال، تحصیلات دکتری علوم تربیتی و جنسیت (مرد و زن) و همچنین دفتر تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش می‌باشند. حجم نمونه بر اساس قانون اشباع نظری تعیین شده است.

ابزار پژوهش شامل فرم مصاحبه نیمه ساختاریافته بوده است. در این فرم در خصوص اهداف آموزش شهروندی، سرفصل‌ها و محتوای آموزش، روش‌های تدریس، فرصت‌های یادگیری و روش‌های ارزشیابی سؤال شده است. در این پژوهش محقق فهرستی از پرسش‌های اساسی را تهیه کرده که برگه راهنمای مصاحبه است؛ اما ترتیب ارائه سؤال‌ها بسته به جریان مصاحبه قابل تغییر بود و مصاحبه‌گر می‌توانست علاوه بر مواردی که در برگه راهنما مطرح شده با توجه به پاسخ‌های مصاحبه‌شونده پرسش‌های دیگری را مطرح کند و یا به تفحص بیشتر در پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان بپردازد.

در مرحله دوم که بخش کمی پژوهش است، به منظور بررسی اعتبار الگوی طراحی شده از نظرات متخصصین به روش پیمایشی بهره برده شده است.

در این مرحله، الگوی طراحی شده برای گروه متخصصین مرحله اول و سایر متخصصین تعلیم و تربیت (۱۰ نفر) و علوم اجتماعی (۱۰ نفر) و همچنین ۱۰ نفر از معلمان با سابقه قرار گرفت تا مورد اعتباریابی قرار گیرد.

به منظور ارزیابی الگوی برنامه درسی آموزش شهروندی از فرم ارزیابی بسته پاسخ استفاده شده است. در این فرم میزان مفید و ضروری بودن هریک از سرفصل‌ها و روش‌ها مورد سؤال قرار گرفته است.

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها از کدگذاری نظری استفاده شده است. کدگذاری نظری عبارت است از عملیاتی که طی آن داده‌ها تجزیه، مفهوم‌سازی و به شکل تازه‌ای در کنار یکدیگر قرار داده می‌شوند و فرایند اصلی است که طی آن نظریه بر اساس داده‌ها تدوین می‌شود (استراوس و کوربین^۱، ۱۹۹۵).

مراحل کدگذاری مورداستفاده در این تحقیق شامل کدگذاری باز بر مبنای مقولات استخراج‌شده از مطالعه مقدماتی مبانی نظری تحقیق، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی است.

هدف از کدگذاری محوری ایجاد رابطه بین مقوله‌های تولیدشده (در مرحله کدگذاری باز) است. این عمل بر اساس الگوی پارادایم انجام می‌شود و به نظریه‌پرداز کمک می‌کند تا فرایند نظریه‌پردازی را به سهولت انجام دهد. اساس ارتباط دهی در کدگذاری محوری بر بسط و گسترش یکی از مقوله‌ها قرار دارد. کدگذاری انتخابی عبارت است از فرایند انتخاب دسته‌بندی اصلی، مرتبط کردن نظام‌مند آن با دیگر دسته‌بندی‌ها، تأیید اعتبار این روابط و تکمیل دسته‌بندی‌هایی که نیاز به اصلاح و توسعه بیشتری دارند. کدگذاری انتخابی بر اساس نتایج کدگذاری باز و محوری، مرحله اصلی نظریه‌پردازی است.

در مرحله دوم نیز، به منظور ارزیابی الگوی برنامه درسی طراحی شده با استفاده از نظر متخصصین، ضریب توافق محاسبه شده است. برای این منظور، سرفصل‌های حاصل از مصاحبه‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای در اختیار متخصصین تعلیم و تربیت و علوم اجتماعی و همچنین تعدادی از معلمان باسابقه قرار گرفت و ضریب توافق مربوط به هریک از سرفصل‌ها محاسبه شد. در بررسی نظرات این گروه، در مقابل هر سرفصل چهار گزینه «ضرورتی ندارد»، «مفید است اما ضرورتی ندارد»، «ضروری است» و «بسیار ضروری است»، قرار داده شده است.

یافته‌ها

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی اعضای نمونه

ویژگی‌های	تعلیم و تربیت		علوم اجتماعی	
	استادیار	دانشیار	استادیار	دانشیار
زن	۳	۱	۱	۱
مرد	۱	۲	۱	۲
جمع کل	۷		۵	

پس از انجام کدگذاری نظری، مؤلفه‌های آموزش شهروندی در قالب عناصر برنامه درسی شناسایی شد. در جدول ۲ ابعاد مرتبط با اهداف آموزش شهروندی ارائه شده است.

جدول ۲. بعد هدف در برنامه درسی آموزش شهروندی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
میراث فرهنگی	توجه به میراث فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> از تغییر و تحولات و تداوم‌ها در زندگی اجتماعی شناخت میراث فرهنگی پرورش روحیه همکاری، مشارکت و همیاری توانایی بررسی و کندوکاو در موضوعات محیطی و اجتماعی پرورش توانایی مشارکت و کار گروهی را در محیط‌ها و جوامع گوناگون 	۰/۸۷
	توجه به حقوق فردی	<ul style="list-style-type: none"> یادگیری حقوق و مسئولیت‌های فردی را در محیط‌های مختلف 	۰/۸۴
آگاهی و اجرای حقوق اجتماعی	توجه به حقوق اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> یادگیری حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی را در محیط‌های مختلف التزام به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن، حفظ میراث فرهنگی، حفظ نظام جمهوری اسلامی رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی اهتمام به برقراری عدالت و احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی 	۰/۸۵

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
		<ul style="list-style-type: none"> - توانایی ایجاد رابطه مفید و مؤثر با دیگران و نهادهای مختلف 	
	آگاهی اجتماعی و سیاسی	<ul style="list-style-type: none"> - توانایی برقراری ارتباط مناسب با منابع مختلف اطلاعاتی و پردازش آن‌ها - نقد موضوعات اجتماعی - بتوانند دانش و اطلاعات را در الگوها و موقعیت‌های جدید به کار ببرند 	۰/۷۹

مؤلفه‌های مربوط به اهداف آموزش شهروندی شامل توجه به میراث فرهنگی، حقوق فردی و اجتماعی و آگاهی سیاسی است.
جدول ۳ مؤلفه‌های مرتبط با محتوای آموزش شهروندی را نشان می‌دهد.

جدول ۳. بعد محتوا در برنامه درسی آموزش شهروندی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
		<ul style="list-style-type: none"> - در آموزش شهروندی باید به ارزش‌های انسانی و ارزش‌های فراملیتی توجه کرد. 	
	ترویج نوع دوستی	<ul style="list-style-type: none"> - فقط نباید وطن دوستی عرضه شود، باید به دو ست داشتن مردم تمام دنیا تأکید شود. - باید نوع دوستی در جریان آموزش‌های شهروندی ارائه شود. 	۰/۸۲
آموزش بعد محتوا انسانی و اخلاقی	وطن دوستی	<ul style="list-style-type: none"> - باید وطن دوستی را افزایش داد. - باید احترام به تمامی اقوام و گروه‌ها آموزش داده شود. 	۰/۷۶
	ارزش‌های اخلاقی	<ul style="list-style-type: none"> - باید اشکالات اخلاقی جامعه را شناسایی کنیم و در جریان آموزش شهروندی به آن‌ها نیز توجه کنیم. - باید به ارزش‌های فرهنگی خود در جریان آموزش شهروندی توجه کنیم. - ارزش‌های فرهنگی را باید از ادبیات و سبک زندگی مورد تأیید جامعه و دین استخراج کنیم که در بسیاری پژوهش‌های گذشته این‌ها انجام شده است. 	۰/۸۱

ضریب توافق متخصصان	عبارات کلیدی	مؤلفه‌های فرعی	مؤلفه‌های اصلی
۰/۷۲	<ul style="list-style-type: none"> - آموزش نظم برای جامعه ایرانی بسیار ضروری است. - موضوعات مبتلابه در جامعه باید در آموزش‌های شهروندی بیاید. مثل تفکیک زباله، قوانین رانندگی و غیره - باید بتوانیم در آموزش شهروندی خودمدیریتی را آموزش و رشد دهیم. - اگر افراد جامعه توانایی خودمدیریتی را نداشته باشند نمی‌توان امور مدیریت در سطح محلی را به آن‌ها واگذار کرد. - باید در آموزش شهروندی به چشم‌اندازهای مدیریتی حکومت توجه کنیم. 	آموزش نظم	آموزش مهارت‌های زندگی
۰/۸۸	<ul style="list-style-type: none"> - یکی از مشکلات مردم ما این است که برای خود مسئولیتی قائل نیستند و همه چیز را به حکومت ارتباط می‌دهند؛ بنابراین، آموزش مسئولیت‌پذیری به مردم مهم است. - باید از کودکی حس مشارکت و مسئولیت‌پذیری را افزایش داد. - بخش مهمی از شهروندی، مربوط به همکاری و مسئولیت‌پذیری است. - ما باید ابتدا سطح مسئولیت‌پذیری و مشارکت را اندازه‌گیری کنیم و نقاط ضعف را بشناسیم. - برخی از ابعاد شهروندی مثل مسئولیت‌پذیری و همکاری را می‌توان در قالب آموزش مهارت‌های زندگی ارائه داد. 		
۰/۸۹	<ul style="list-style-type: none"> - باید در تربیت شهروندی نوآورانه هم عمل کنیم و تغییراتی را که باید در فرهنگ بدهیم راز همین طریق اجرا کنیم. - ما جامعه جمع‌گرایی هستیم. باید تا حدی در آموزش فرهنگی بر مسئولیت‌های فردی هم تأکید کنیم. در سایه رشد فردگرایی می‌توان خلاقیت‌ها و انگیزه‌ها را رشد داد. 	ترسیم و توجه به نقطه مطلوب	بازسازی فرهنگی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
		<ul style="list-style-type: none"> - در تربیت شهروندی باید به مدینه فاضله بیندیشیم. باید به مطلوب‌ترین نقطه توجه کنیم. 	
	اصلاح نقصان‌های فرهنگی - اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - باید در تربیت شهروندی روبناها را اصلاح کنیم. - باید در بلندمدت روی زیربناها هم کار کنیم. تربیت شهروندی می‌تواند ما را به این مهم برساند. - باید کج‌رفتاری‌ها را شناسایی و اصلاح کنیم. 	۰/۸۷
	ارائه دید کلی از ارتباط فرد و جامعه	<ul style="list-style-type: none"> - در تربیت شهروندی باید هنجارهای حاکم بر جامعه با بهترین روش‌ها به کودکان آموزش داده شود. - باید یک دید کلی از سهم هر فرد در اجتماع به او بدهیم. - یک فرد باید بداند که چه سهمی در ساخت جامعه خود دارد. - باید اثرات منتشر یک رفتار خوب یا بد در جامعه را شرح بدهیم. 	۰/۸۳
آموزش ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی	همسویی خانه و مدرسه در آموزش هنجارهای اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - در قالب فعالیت‌های گروهی می‌توانیم این امر را آموزش دهیم که نقش من در اجتماع چیست؟ - متأسفانه خانواده‌ها مدام در حال انتقاد و زیر پا گذاشتن ارزش‌های حاکم هستند. - باید آموزش خانه و مدرسه همسو شود. - باید خانواده‌ها را در جریان آموزش شهروندی قرار داد. 	۰/۷۴
	آموزش ارزش‌های کهن ایرانی	<ul style="list-style-type: none"> - نوع دوستی، ایثار، عدالت، مهرورزی که از قدیم در فرهنگ ایرانی اسلامی بوده باید در سرفصل‌های آموزش شهروندی بیاید. 	۰/۷۵
آموزش سیاسی	افزایش آگاهی سیاسی	<ul style="list-style-type: none"> - در آموزش شهروندی باید اصول سیاسی حاکم بر جامعه آموزش داده شود. - منافع و مصالح هر یک از جهت‌گیری‌های سیاسی در جامعه روشن شود. - هویت سیاسی مردم باید در جریان همین آموزش‌ها رشد یابد. 	۰/۸۲

ضریب توافق متخصصان	عبارات کلیدی	مؤلفه‌های فرعی	مؤلفه‌های اصلی
	<ul style="list-style-type: none"> - باید در آموزش‌های سیاسی صادق باشیم. - بعد از افزایش آگاهی سیاسی، باید به دانش موزان تحلیل سیاسی آموزش بدهیم. - یکی از وظایف دانش‌آموزان مشاهده اخبار رسانه‌ها و نقد و تحلیل آن‌ها در کلاس درس است. 		
	<ul style="list-style-type: none"> - جایگاه ایران در جامعه بین‌المللی تشریح شود. - مثلاً وظایف سازمان ملل باید به‌طور مستند آموزش داده شود. 	افزایش آگاهی	
۰/۷۷	<ul style="list-style-type: none"> - در مرحله بعد باید رفتارهای متضاد با آن وظایف که به نفع ابرقدرت‌هاست بیان شود. - در مرحله بعد باید مطالبات کشور ما از جامعه جهانی بیان شود. 	بین‌المللی	
	<ul style="list-style-type: none"> - اجازه تبادل نظر در این خصوص به دانش‌آموزان داده شود. 	افزایش	
۰/۷۹	<ul style="list-style-type: none"> - می‌توان در جریان آموزش، آراء متضاد را شنید. - باید فرهنگ سیاسی ایجاد کرد. - باید مشارکت سیاسی را افزایش داد. 	مشارکت سیاسی	
	<ul style="list-style-type: none"> - باید در آموزش شهروندی میل به مشارکت مدنی را افزایش داد. 		
۰/۸۸	<ul style="list-style-type: none"> - در ژاپن وقتی در تلویزیون اعلام کردند که زباله‌های خشک و تر باید جدا شود، فردای همان روز بدون هیچ مدیریتی از جانب دولت، مردم خودشان زباله‌ها را تفکیک کرده بودند. ما هم باید به همین جا برسیم. 	مشارکت در امور جزئی	مشارکت مدنی
	<ul style="list-style-type: none"> - فعال بودن در جامعه برای انجام وظایف نقش خود باید آموزش داده شود. 		
۰/۸۴	<ul style="list-style-type: none"> - مشاغل مختلف و اهمیت آن آموزش داده شود. - باید اتفاقات موجود در جامعه در سباز کوچک در مدرسه اجرا شود تا دانش‌آموزان یاد بگیرند. مثل انتخابات، تعیین شهردار و پلیس و غیره. 	تمرین مشارکت در مدرسه	

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
تأکید بر عدالت اجتماعی	حذف قشربندی اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - نباید تربیت شهروندی بازتولید را موجب شود. باید قشربندی‌ها را کاهش دهد. - باید همه در مدرسه سهم یکسانی داشته باشند. همین امر از کودکی می‌تواند عدالت را محور قرار دهد. 	۰/۸۱
		<ul style="list-style-type: none"> - تربیت شهروندی باید عدالت را توسعه دهد. - باید در بلندمدت روی زیربناها هم کار کنیم. تربیت شهروندی می‌تواند ما را به این مهم برساند. 	۰/۷۹
تشکیل گروه‌های غیررسمی و نظارت بر فعالیت گروه‌ها	برنامه درسی پنهان	<ul style="list-style-type: none"> - برای آموزش شهروندی به برنامه درسی پنهان باید توجه کرد. - برای آموزش شهروندی باید هم‌راستا با دانش‌آموزان روی والدین هم کار کرد. 	۰/۷۳
		<ul style="list-style-type: none"> - برای آموزش شهروندی باید گروه‌های غیررسمی تشکیل شود و بر کارگروه‌های غیررسمی دانش‌آموزی نظارت شود. - باید زمینه‌های تعامل بیشتر دانش‌آموزان فراهم شود. 	۰/۷۲
آموزش چندفرهنگی	احترام به همه اقوام	<ul style="list-style-type: none"> - باید احترام به تمامی اقوام و گروه‌ها آموزش داده شود. - ما کشوری با فرهنگ‌های مختلف هستیم. باید در استان‌ها و شهرهای مختلف به ارزش‌های آن جامعه توجه کرد. 	۰/۸۸
		<ul style="list-style-type: none"> - باتوجه‌به شرایط جامعه ما که مهاجرت از شهری به شهر دیگر به‌وفور اتفاق می‌افتد و در سال‌های قبل هم شاهد آن بودیم، باید پذیرش سایر فرهنگ‌ها به دانش‌آموزان آموزش داده شود. - باید آموزش‌های چندفرهنگی ارائه شود زیرا که با این حجم از مهاجرت در کشورمان، باید افراد بیاموزند که در کنار سایر اقوام و فرهنگ‌ها مسالمت‌آمیز زندگی کنند. 	۰/۸۳
توجه به ارزش‌های جهانی	توجه به ارزش‌های جهانی	<ul style="list-style-type: none"> - برای آموزش شهروندی هم باید به ارزش‌های جهانی توجه کرد، هم ارزش‌های ملی و هم ارزش‌های محلی. 	۰/۷۶

طبق یافته‌های به دست آمده، بعد محتوای آموزش شهروندی شامل مؤلفه‌های کلی آموزش ارزش‌های انسانی و اخلاقی، آموزش مهارت‌های زندگی، بازسازی فرهنگی، آموزش ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، آموزش سیاسی، مشارکت مدنی، تأکید بر عدالت اجتماعی، تشکیل گروه‌های غیررسمی و نظارت بر فعالیت گروه‌ها و آموزش چندفرهنگی است. جدول ۴ مؤلفه‌های مربوط به فعالیت‌های یادگیری در برنامه درسی شهروندی را نشان می‌دهد.

جدول ۴. بعد فعالیت‌های یادگیری در برنامه درسی آموزش شهروندی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
تشکیل گروه‌های غیررسمی	استفاده از روش‌های غیرمستقیم	- آموزش مسئولیت‌پذیری و همکاری باید در قالب روش‌های غیرمستقیم باشد. - باید هم‌راستا و هم‌سو با مدرسه، سایر نهادها نیز به آموزش شهروندی بپردازند.	۰,۷۸
	استفاده از گروه همسالان	- یادگیری شهروندی باید در فعالیت‌های گروهی به دست آید. - باید دانش‌آموزان از یکدیگر یاد بگیرند چون به این ترتیب اجبار کمتری در آموزش‌ها حس می‌کنند.	۰,۸۵
بعد فعالیت‌های یادگیری	آموزش عملی	- روش انجام آموزش باید عملی باشد. - فقط از راه تئوری و حرف نمی‌توان شهروندی یاد داد.	۰,۸۶
	یادگیری در عمل	- باید اجرای قوانین شهروندی را در مدرسه ببینیم. - آموزش عملی یعنی در مدرسه قوانینی مطابق با قوانین جامعه داشته باشیم، آن را اجرا کنیم و بر اجرای آن نظارت کنیم.	۰,۷۵
روش‌های تدریس شاگرد محور و مشارکتی	آموزش مشارکتی	- باید از روش‌های آموزش مشارکتی استفاده کرد. - یادگیری شهروندی باید در فعالیت‌های گروهی به دست آید.	۰,۸۴

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
- باید آموزش شهروندی در قالب روش‌های فعال و شاگرد محور باشد.			

مؤلفه‌های مرتبط با فرصت‌های یادگیری در آموزش شهروندی عبارت‌اند از: استفاده از روش‌های غیرمستقیم، استفاده از گروه همسالان، آموزش عملی، مدرسه شبیه یک شهر و آموزش مشارکتی.

جدول ۵. بعد روش ارزشیابی در برنامه درسی آموزش شهروندی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	عبارات کلیدی	ضریب توافق متخصصان
ارزشیابی بعد توصیفی و مبتنی بر عملکرد	ارزشیابی از مدرسه	- برای ارزشیابی این آموزش‌ها باید متفاوت از سایر دروس عمل کرد. - برای اینکه ببینیم دانش‌آموزان این‌ها را یاد گرفته‌اند باید کامل عملی رفتار آن‌ها را مشاهده کنیم.	۰٫۸۲
	ارزشیابی از مدرسه	- حتی لازم نیست روی ارزیابی فردی زیاد تمرکز کنیم چون دیدن تغییرات اساسی در روابط درون مدرسه باید محور اصلی ارزیابی ما باشد. - باید دانش‌آموزان همدیگر را ارزیابی کنند. - مثلاً برای ارزیابی دانش‌آموزان می‌توانیم رأی‌گیری در کل کلاس بگذاریم. مثلاً انتخاب با همسالان مسئولیت‌ترین فرد، مهربان‌ترین فرد، با اخلاق‌ترین فرد و غیره؛ و از دانش‌آموزان هر کلاس رأی‌گیری کنیم.	۰٫۸۷
			۰٫۸۰

در بخش ارزشیابی آموزش نیز ضروری است روش‌های ارزشیابی عملی، ارزیابی از مدرسه و ارزشیابی از همسالان مورد استفاده قرار گیرد.

در مجموع، یافته‌های به دست آمده نشان می‌دهد که برای آموزش شهروندی می‌بایست بر اساس اهداف درس مطالعات اجتماعی گام برداشت و با استفاده از محتوای طراحی شده و روش‌های مورد پیشنهاد متخصصان، به این اهداف دست یافت. با عنایت به اینکه جامعیت اهداف درس مطالعات اجتماعی بر کسی پوشیده نیست و این اهداف منطبق بر

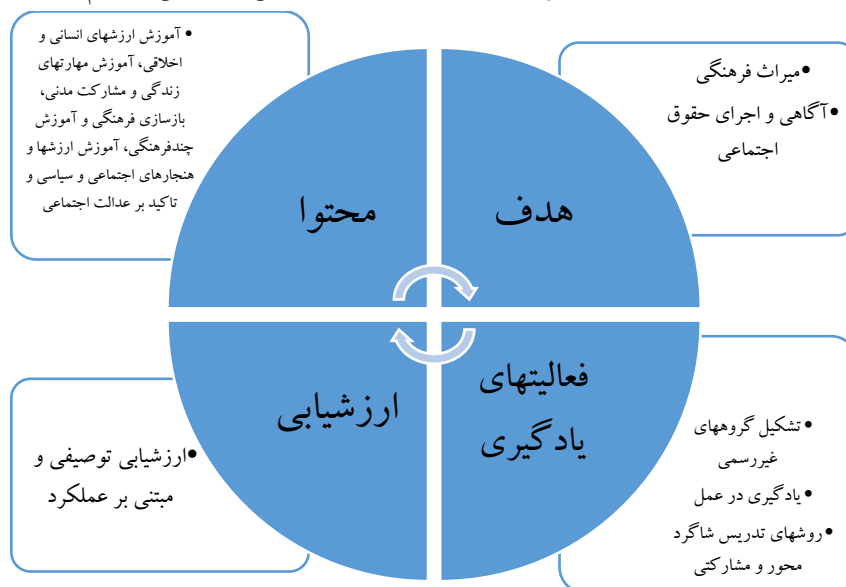
اهداف کلی و جزئی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است. با توجه به خلاصه کدهای به دست آمده از مصاحبه می‌توان نوع دوستی، توجه به ارزش‌های فرهنگی، تربیت شهروندی، اهمیت موضوعات شهروندی در جامعه، افزایش مشارکت مدنی، توجه به ارزش‌های محلی و غیره اشاره کرد.

مؤلفه‌های اصلی در بعد هدف شامل میراث فرهنگی و آگاهی و اجرای حقوق اجتماعی است که شامل زیر مؤلفه‌های توجه به میراث فرهنگی، توجه به حقوق فردی، توجه به حقوق اجتماعی، آگاهی اجتماعی و سیاسی است. مؤلفه‌های اصلی در بعد محتوا شامل آموزش ارزش‌های انسانی و اخلاقی، آموزش مهارت‌های زندگی و مشارکتی، بازسازی فرهنگی و آموزش چند فرهنگی، آموزش راه‌ها اجتماعی و سیاسی و تأکید بر عدالت اجتماعی است که شامل زیر مؤلفه‌های ترویج نوع دوستی، وطن دوستی، توجه به ارزش‌های اخلاقی است. مؤلفه‌های اصلی در بعد فعالیت‌های یادگیری شامل آموزش غیررسمی، یادگیری در عمل و روش‌های تدریس شاگرد محور و مشارکتی است که شامل زیر مؤلفه‌های استفاده از گروه همسالان، آموزش عملی، مدرسه شبیه یک شهر، آموزش مشارکتی است. با توجه به بعد ارزشیابی مؤلفه‌های اصلی شامل: ارزشیابی توصیفی و مبتنی بر عملکرد؛ که شامل زیر مؤلفه‌های ارزشیابی عملی، ارزشیابی از مدرسه، ارزشیابی همسالان است. برای بررسی روایی سؤالات مصاحبه از نظرات ۵ استاد متخصص استفاده شده است که طبق نظر آن‌ها سؤالات تأیید شد؛ و برای اعتبار سنجی داده‌ها با استفاده از ضریب توافق استفاده شده است. برای اعتبار سنجی داده‌ها تعداد ۳۰ نفر از کارشناسان در نظر گرفته شد و برای محاسبه ضریب توافق نسبت مجموع افرادی که گزینه‌های خیلی زیاد و زیاد را انتخاب کرده بودند به کل متخصصین تقسیم شد.

عمده‌ترین داده‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها بر محتوای آموزش شهروندی و روش‌های آموزش تأکید داشتند. در خصوص سرفصل‌های آموزش شهروندی بر آموزش ارزش‌های انسانی و اخلاقی، آموزش مهارت‌های زندگی جمعی (نظم و مسئولیت‌پذیری)، بازسازی فرهنگی، آموزش ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، آموزش سیاسی، مشارکت مدنی، تأکید بر عدالت اجتماعی و آموزش چند فرهنگی تأکید شده است. در خصوص روش‌های تدریس و آموزش نیز، بر تشکیل گروه‌های غیررسمی و نظارت بر فعالیت گروه‌ها، یادگیری در عمل و روش‌های تدریس شاگرد محور و مشارکتی تأکید شده است.

درنهایت، مدل برنامه درسی آموزش شهروندی به شکل زیر قابل ترسیم است:

شکل ۱. مدل نهایی برنامه درسی آموزش شهروندی

بحث

طبق یافته‌های به‌دست‌آمده، آموزش شهروندی کاملاً منطبق بر اهداف درس مطالعات اجتماعی در دوره‌های مختلف است. توجه به موضوعات آموزش ارزش‌های انسانی و اخلاقی، آموزش مهارت‌های زندگی جمعی (نظم و مسئولیت‌پذیری)، بازسازی فرهنگی، آموزش ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، آموزش سیاسی، مشارکت مدنی، تأکید بر عدالت اجتماعی و آموزش چندفرهنگی از جمله مهم‌ترین مسائل مطرح‌شده در داده‌های حاصل از مصاحبه با متخصصین بوده است. در خصوص روش‌های آموزش نیز، بر تشکیل گروه‌های غیررسمی و نظارت بر فعالیت گروه‌ها، یادگیری در عمل و روش‌های تدریس شاگرد محور و مشارکتی تأکید شده است. ارزیابی صاحب‌نظران در خصوص الگوی برنامه درسی طراحی شده در آموزش حاکی از قابل قبول بودن این الگو است. ضمن اینکه موضوعات استخراج‌شده برای آموزش شهروندی در این پژوهش منطبق بر تأکیدات جهانی برای آموزش شهروندی است.

تربیت شهروندی، یکی از فروع شهروندی است که باتوجه به تحولات سریع اجتماعی، فناوری و سیاسی دوران معاصر، از جمله دل‌مشغولی‌های برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران تعلیم و تربیت کشورهای جهان به شمار می‌آید. در برخی کشورها، مفاهیم شهروندی از دوران کودکی تا نوجوانی آموزش داده می‌شود و دولت نیز، آموزش‌های لازم را در اختیار والدین و معلمان قرار می‌دهد. در انگلیس، از سال ۲۰۰۲ میلادی، آموزش شهروندی و آشنایی با آن به‌طور رسمی در برنامه درسی مدارس از سنین ۱۱ تا ۱۶ سالگی قرار گرفت. اهداف این آموزش‌ها، عموماً آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های شهروندی (آشنایی با قوانین و مقررات)، بحث و بررسی درباره سرفصل‌ها و موضوعات مهم شهروندی (آگاهی‌رسانی از طریق رسانه‌های گروهی)، فهم و شناخت جامعه و آشنایی با فعالیت‌های اجتماعی و مشارکت فعال در برنامه‌های اجتماعی یا گروهی و سهمیم کردن شهروندان در تأمین حقوق شهروندی ایشان (مانند ایجاد آمادگی برای اجرای حقوق شهروندی در مواقع اضطراری که دخالت دولت و پلیس میسر نیست، مانند زلزله) را شامل می‌شود (علیدوستی، ۱۳۸۸).

در تربیت شهروندی نمی‌توان از ارزش‌های ملی غافل بود. در یک تعریف کلی شهروند به معنای عضو پذیرفته‌شده‌ای یک دولت - ملت بودن، تعریف می‌شود (بن حبیب^۱، ۲۰۱۱). با این وجود، آنچه می‌بایست در کنار ارزش‌های ملی موردتوجه قرار تأکید بر ارزش‌های فراملیتی و انسانی است.

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که باتوجه به وضعیت قانونی درون شهروندی، عنصر جهانی در آموزش‌های شهروندی مورد غفلت قرار گرفته است (کیتینق^۲، ۲۰۱۴). امروزه آموزش شهروندی فقط به شاخصه‌های وطن‌دوستی تأکید ندارند، بلکه ارزش‌های جهانی نیز باید موردتوجه قرار گیرند (لیک^۳، ۲۰۱۶). در بیان ضرورت آموزش تعالی در همه نقاط دنیا که هدف آموزش شهروندی در انگلیس، رسیدن به رشد و شکوفایی در همه جای دنیاست. در خصوص آموزش شهروندی به کودکان، انتظارات سطح بالا از همه کودکان، بدون هیچ‌واهمه‌ای، طراحی و تدوین می‌شود و جریان آموزش برای رسیدن به سطح مطلوب این انتظارات طراحی شده است.

1. Benhabib, S.
2. Keating, A.

3. Leek, L.

در خصوص تعیین محتوای مطلوب برای آموزش شهروندی، می‌توان از مؤلفه‌ها و ابعاد معرفی‌شده از این مفهوم کمک گرفت. در حوزه شهروندی جو کوکاک (۲۰۰۷) صداقت را یکی از ارزش‌های با اهمیت و جزء خصائل شهروندی می‌داند. همچنین گبسون (۲۰۰۹) صداقت را به‌عنوان یکی از ابزارهای توسعه سریع دانش و مهارت‌ها در قرن بیست و یکم و فرآیند جهانی‌شدن به دانش‌آموزان معرفی می‌کند (نقل از شاه طلبی و همکاران، ۱۳۸۹).

این تعبیر تطوری اکنون به نقطه‌ای رسیده که با مفاهیمی چون رفاه، آزادی، مسئولیت‌های اجتماعی و اخلاقی و غیره پیوند می‌خورد و شهروند مفهومی فراتر از یک جایگاه قانونی صرف در تبعیت از دولت می‌یابد و با تغییر سبک زندگی و شکل‌گیری تمنیات، حقوق و تکالیف جدید انسانی اهمیتی خاص یافته و شهروند به انواع شهروندی مبدل گشته است (شاه طلبی و همکاران، ۱۳۸۹).

به دنبال توجه به چنین امری، می‌توان به بازسازی فرهنگی نیز، توجه نمود و در سایه آموزش‌های شهروندی به ارتقای فرهنگ امیدوار بود. نویسندگان تابع رویکردهای انتقادی بر آگاهی، ایدئولوژی، فرهنگ و اجتماعی شدن برای تغییر افراد و جوامع از طریق دگرگونی آگاهی تأکید داشتند که در زندگی روزمره تأثیر فراوانی دارد و ایجاد تغییرات در جامعه را ناشی از رشد آگاهی افراد می‌دانند (دهقانی، ۱۳۹۰).

بخش دیگری از نتایج به‌دست‌آمده بر ارتقای مشارکت مدنی دانش‌آموزان در راستای آموزش‌های شهروندی تأکید دارند. امروزه، مشارکت اجتماعی یکی از عناصر مهم در تعریف شهروندی است. وستهایمر و کاهن، سه نوع شهروند را نام می‌برند؛ شهروند شخصاً مسئول که در جامعه به‌طور فردی فعالیت می‌کند. شهروند مشارکتی؛ کسانی هستند که فعالانه در امور مدنی و زندگی اجتماعی جامعه در سطح محلی و ملی مشارکت می‌کنند و در نهایت شهروند عدالت محور که توجه آشکاری را نسبت به موضوعات بی‌عدالتی و همچنین نسبت به پیگیری نمودن عدالت اجتماعی ارائه می‌دهند (فتیحی واجارگاه و واحدچوکد، ۱۳۸۸). وود^۱ (۲۰۱۳) سرمایه مشارکتی را لازمه آموزش شهروندی در مدارس می‌داند و اذعان می‌دارد که تفاوت بین فضای اجتماعی مدارس مختلف به‌خوبی با مفهوم سرمایه مشارکتی قابل تبیین است. در واقع برای ارتقای شهروندی باید فضای مدارس و فعالیت‌های آن به‌صورت مشارکتی باشد.

---

1. Wood, B. E.

یکی دیگر از راهکارها و حوزه‌های پیشنهادی در آموزش شهروندی، توجه به آموزش چندفرهنگی است. آموزش چندفرهنگی حوزه‌ای از مطالعات است که یکی از اهداف مهم آن کمک به همه دانش‌آموزان در دستیابی به دانش، نگرش و مهارت‌های موردنیاز برای انجام وظایف خودشان به صورت اثربخش در یک جامعه چندفرهنگی و مردم سالارانه و گفتگو و تأثیر دوجانبه و ارتباط با افراد از گروه‌های مختلف به منظور ایجاد یک جامعه مدنی و اخلاقی که با اهداف خوب و مشترک کار می‌کنند، است (رسنیک^۱، ۲۰۰۹ نقل از صادقی، ۱۳۹۰).

آموزش بر اساس ویژگی‌های چندفرهنگی، مفهومی انسانی است، مبتنی بر نقاط قوت تنوع، حقوق بشر، عدالت اجتماعی و روش‌های دیگر زندگی همه افراد جهان. این نوع آموزش برای تأمین عدالت آموزشی لازم بوده و شامل هر اقدامی می‌شود که برای گنجاندن تمامی فرهنگ‌های موجود کودکان در یک نظام آموزشی انجام می‌پذیرد. این نوع آموزش، جامعه متکثر فرهنگی را به عنوان نیروی مثبت تلقی نموده و تفاوت‌ها را به عنوان وسایلی برای درک بهتر جامعه جهانی با آغوش باز می‌پذیرد (صادقی، ۱۳۹۰). بر این اساس، آموزش چندفرهنگی می‌تواند راه‌حل تعامل سازنده گروه‌های مختلف در یک اجتماع باشد.

محدودیت‌های پژوهش، عمدتاً به گردآوری داده‌ها و اعتبارسنجی مرتبط است. در خصوص گردآوری داده‌ها، بررسی سوابق اساتید نشان می‌دهد که هیچ‌یک از اساتید کشور ما به صورت عملی و کاربردی درگیر بحث شهروندی نیستند. پژوهش حاضر صرفاً به طراحی مدل برنامه درسی آموزش شهروندی پرداخته و امکان‌سنجی اجرای این برنامه درسی از اهداف پژوهش حاضر نیست. به منظور اعتبار یابی الگو صرفاً از نظرات متخصصین استفاده شده است و این الگو به صورت آزمایشی به اجرا در نیامده است. در مورد پیشنهادهای کاربردی می‌توان گفت، آموزش شهروندی مستلزم آگاهی معلمان از این مفهوم و نقش الگویی آن‌ها در این زمینه است. لذا، برای اجرای موفق برنامه آموزش شهروندی و صلح باید زمینه‌های لازم در معلمان در دوره‌های تربیت معلم و یا آموزش‌های ضمن خدمت فراهم شود.

به علاوه، باتوجه به این که آموزش‌های شهروندی نیازمند آموزش‌های مادام‌العمر است لذا ضروری است نهادهایی چون صداوسیما و دانشگاه در این آموزش‌ها فعال باشند و

می‌بایست در قالب پژوهش‌های مختلف طرحی برای استفاده در دانشگاه و یا طرحی برای استفاده در صداوسیما تهیه و اعتبار یابی شود. آموزش شهروندی مستلزم وجود برخی عوامل زمینه‌ای از جمله توسعه عدالت و سلامت اجتماعی است که این امر نشان می‌دهد که نیل به آموزش شهروندی و موفقیت در این زمینه مستلزم اهتمام ویژه دستگاه حکومتی در این خصوص است و فعالیت بخش خصوصی صرفاً بخشی از اهداف آموزش شهروندی در خصوص مهارت آموزی را محقق می‌سازد.

منابع

- آرایش، م.، شیخی، م.ت. و اجلالی، ح. (۱۳۹۸) تدوین الگوی مفهومی برای آموزش شهروندی با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد. *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۹ (۳۱)، ۸۵-۱۱۸.
- تیغ بخش، س.، سعادت‌مند، ز. و کشتی آرای، ن. (۱۳۹۶). طراحی برنامه درسی مبتنی بر آموزش صلح در دوره ابتدایی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۴ (۳۲)، ۲۳۹-۲۷۰.
- دهقانی، م. (۱۳۹۰). *طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی*، پایان‌نامه مقطع دکترا، رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه فردوسی.
- سند تحول نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۰). تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- شاه طلبی، ب. و قپانچی، ا. (۱۳۹۲). تأثیر آموزش‌های شهروندی بر افزایش آگاهی شهروندی کودکان هشت‌ساله شهر اصفهان (با تأکید بر نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای). *فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی*، ۳ (۳)، ۱۲۹-۱۵۰.
- شاه طلبی، ب. و قلی‌زاده، آ. س. (۱۳۸۹). مؤلفه‌های آموزش فرهنگ شهروندی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی با تأکید بر حیطه آموزه‌های دینی و شهروندی الکترونیک. *مجله علوم تربیتی*، ۳ (۱۰)، ۱۵۷-۱۷۸.
- شریعتمداری، ع. (۱۳۹۴). *جامعه و تعلیم و تربیت: مبانی تربیت جدید*. تهران: امیرکبیر.
- علیدوستی، ن. (۱۳۸۸). پلیس و آموزش حقوق شهروندی. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۱۲ (۲)، ۴۷-۷۱.
- محمودی، م. ت. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۲ (۱-۲)، ۹۶-۱۰۸.
- صادقی، ع. (۱۳۹۰). *طراحی الگوی برنامه درسی چندفرهنگی تربیت معلم ابتدایی جمهوری اسلامی ایران*، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.

- فتحی واجارگاه، ک. و واحد چوکده، س. (۱۳۸۸). آموزش شهروندی در مدارس. تهران: آیین.
- کشاورز، ی. (۱۳۹۱). جهانی‌شدن و ضرورت آموزش‌های شهروندی جهانی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۳(۶)، ۱۷۹-۱۹۴.
- کوازی، آ. (۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی - تحلیلی شیوه انتخاب و سازمان‌دهی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و آموزش شهروندی در مقطع آموزش ابتدایی ایران با سوئد، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۷(۲۵)، ۱۱-۴۸.
- محسنی، ر. (۱۳۸۹). ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راه‌کارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی. فصلنامه مطالعات سیاسی، ۳(۱۰)، ۱۱۷-۱۴۴.
- مهرمحمدی، م. (۱۳۹۳). برنامه درسی: نظرها، رویکردها، چشم‌اندازها. تهران: شرکت به نشر.
- هاشمی، س. (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متوسطه و پیش‌دانشگاهی رشته علوم انسانی بر اساس مؤلفه آموزش صلح. فصلنامه مطالعات برنامه درسی، ۴(۱۵)، ۸۳-۱۰۴.

References

- Benhabib, S. (2011). *The rights of others: Aliens, resident and citizens*. Cambridge: Cambridge University Press, 9th printing.
- Bigler, R., Hayes, A. R., & Hamilton, V. (2013). The role of schools in the early socialization of gender differences. *Encyclopedia on early childhood development*, 1-4. available in: <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/2492/the-role-of-schools-in-the-early-socialization-of-gender-differences.pdf>.
- Cogshall, J. G., Rasmussen, C., Colton, A., Milton, J., & Jacques, C. (2012). Generating Teaching Effectiveness: The Role of Job-Embedded Professional Learning in Teacher Evaluation. Research & Policy Brief. *National Comprehensive Center for Teacher Quality*.
- Gay, G. (2000). *Cultural responsive teaching: Theory, Research & Practice*, New York: Teachers College Press.
- Keating, A. (2014). *Education for Citizenship in Europe: European Policies, National Adaptations and Young People's Attitudes*. Springer.
- Leek, J. (2016). Global citizenship education in school curricula. A Polish perspective. *Journal of Social Studies Education Research*, 7(2), 51-74.
- Morgan, N. (2016). Educational excellence everywhere: [letter to] directors of children's services: 17th March 2016.
- [Rajagopalan, S.](https://www.thehindu.com/education/teaching-peace-learning-peace-swarna-rajagopalan/article29542395.ece) (2019). Teaching peace, learning peace, The Hindu, available in: <https://www.thehindu.com/education/teaching-peace-learning-peace-swarna-rajagopalan/article29542395.ece>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2014). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage publications.
- Unesco. (2010). Citizenship education for the 21st century. Available from http://www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/theme_b/mod07/mod07task03/appendixhtm [Accessed 2010-01-27 4:42 pm]
- Wei, K. A. N. (2009). Citizenship Education in China and the UK: Key features and contemporary challenges.
- Wood, B. E. (2014). Participatory capital: Bourdieu and citizenship education in diverse school communities. *British Journal of Sociology of Education*, 35(4), 578-597.

اثربخشی بسته آموزه‌های اجتماعی لگو بر قضاوت اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی

مهسا عموقدیری *
مهشید تجربه کار **
سمیه پوراحسان ***

چکیده

هدف پژوهش حاضر تعیین اثربخشی بسته آموزه‌های اجتماعی لگو آموزشی بر قضاوت اخلاقی، مهارت‌های اجتماعی و خلاقیت دانش‌آموزان دوم دبستان شهرستان یزد بود. جامعه آماری کلیه دانش‌آموزان دوم دبستان شهرستان یزد بودند که در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۷ به تعداد ۱۵۰۰ نفر مشغول به تحصیل بودند. روش پژوهش از نوع نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون، پس‌آزمون با گروه آزمایش و کنترل بود. بدین منظور ۳۰ دانش‌آموز دختر دانش‌آموزان دوم دبستان شهرستان یزد با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و در آخرین خوشه به روش تصادفی ساده با هم‌تاسازی انتخاب شدند و در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) قرار گرفتند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه قضاوت اخلاقی، مهارت‌های اجتماعی بود. آموزش لگو، طی ۱۲ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای توسط پژوهشگر در گروه آزمایش اجرا گردید. نتایج نشان داد که پس از آموزش آموزه‌های اجتماعی لگو آموزشی در گروه آزمایش افزایش معناداری در قضاوت اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان نسبت به گروه گواه ملاحظه شد. در نتیجه می‌توان گفت که آموزه‌های اجتماعی به‌وسیله لگو بر قضاوت اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان مؤثر است.

واژه‌های کلیدی: آموزه‌های اجتماعی، قضاوت اخلاقی، لگو آموزشی، مهارت‌های اجتماعی

---

* کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.
** استادیار گروه روان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران. (نویسنده مسئول)
m.tajrobehkar@uk.ac.ir
*** استادیار گروه روان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.
تاریخ دریافت: ۹۹/۰۳/۲۴
تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۷/۱۷